

Etimológiai argumentáció a mordvin szókincs török elemeinek újabb feldolgozásában

AGYAGÁSI Klára

A magyarországi finnugrisztika a közelmúltban vállalta fel azon finnugor nyelvek etimológiai szótárainak összeállítását, mely nyelvek szókészletének származás szerinti feldolgozása mind ez ideig elmaradt. A teljesítendő feladatok egyike a mordvin etimológiai szótár megírása, mely munka megindulásáról, a terjedelem meghatározásáról, a szócikkek válogatási elveiről, valamint a szótár tervezett szerkesztési eljárásairól Zaicz Gábor 2001-es közleményében ad hírt. Zaicz Gábor publikációs tevékenységében az 1999-től eltelt évek óta a mordvin szókincs egyes csoportjainak vizsgálata jelenik meg, melyek között 2002-es cikkében a mordvin nyelv török jövevényszavaival foglalkozik. A cikk fő kérdése az, hogy azoknak a mordvin szavaknak a török eredete, amelyeket Paasonen 1897-es jövevénymonográfiájában török adatokkal vet egybe (és ezáltal török eredetűnek feltételez), milyen módszertani eljárással és milyen adatállományra alapozva bizonyítható. A feltett kérdésre egy 52 szócikkből álló etimológiai mintán kapunk választ, melyben azonban – éppen a gyakorlati minta-jelleg miatt – a bizonyítás argumentációjának elvi kérdései nem merülnek fel. A javasolt származtatási megoldások nem tükrözik vissza a török nyelveknek azt a tér- és időbeli kiterjedését, valamint belső tagolódását, amely a mordvin–török nyelvi kapcsolatok során érintve volt, és amely ismerete nélkül a mordvin szókincs török elemeinek egységes szemléletű modern etimológiai feldolgozása nem lehetséges.

A mordvin szókincs török elemeinek első és máig egyetlen monografikus feldolgozása 1897-ben látott napvilágot H. Paasonen tollából, és teljesen egyet lehet érteni Zaicz Gáborral abban, hogy ez a feldolgozás mára elavult.

Paasonen a mordvin szókészlet török elemeinek etimológiai meghatározását részben saját Volga-vidéki török gyűjtéseire támaszkodva (Paasonen 1908, reprint 1974; Kecskeméti István által 1965-ben postumus kiadott *Tatarisches Dialektwörterverzeichnis*), részben W. W. Radloff szibériai török

nyelvjárási szótárát (Radloff 1888–1911) alapul véve végezte. A monográfia megjelenésének idején nem álltak még rendelkezésre az ó- és középtörök nyelvemlékek adatai, számos mai kipszak nyelv irodalmi nyelvi és nyelvjárási szótárai, hiányoztak a kutatások a volgai török nyelvek történeti periodizációjára, nyelvjárásainak hangtani rendszerére és szóképzésére vonatkozóan, de a jövevényszó kutatás általános módszertana tekintetében is nagyot lépett előre a tudomány 1897 óta.

A jövevényszó-kutatásban az eltelt százöt év óta általános követelményként jelent meg valamely szó jövevényként való meghatározásakor a nyelvi kontaktus helyének és idejének pontos meghatározása, és az átadó nyelvi alak konkrét forrásának azonosítása. (Ezt a követelményt fogadta el a TESz, és az EWUng, hogy csak a jelentős magyarországi etimológiai szótárakra utaljunk.) A modern kontaktusnyelvészet felfogása ugyanezt a módszertani elvet vallja magáénak, csak a jövevényszavak átvételének okát értelmezi szélesebb kontextusban. Ennek megfelelően két nyelv kapcsolata során a kapcsolatok időtartamának és intenzitásának függvényeként bármilyen – lexikális, grammatikai vagy strukturális – elem átkerülhet egyik nyelvből a másikba. A kölcsönzés mechanizmusa a “kódmásolás” terminussal írható le (Johanson 1992, 2002). A kódmásolási eljárás jövevényszavak átvételére vonatkoztatva azt jelenti, hogy egy *A* nyelv létezésének egy konkrét időpontjában és földrajzi helyszínén a vele közvetlen kapcsolatban álló (tehát ugyanabban az időben létező és vele földrajzilag határos) *B* nyelv szókincsének egy darabját mint konkrétan létező egységnyi hangstruktúrát másolja át saját lexikális állományába meghatározott szemantikai tartalommal. Amennyiben az *A* és *B* nyelvet hordozó közösség nem kölcsönösen kétnyelvű, az átmásolt hangstruktúra *B* nyelvben létező morfológiai tagoltsága *A* nyelv szempontjából közömbös: *A* nyelv az adott struktúrát egy lexikális alapegységnek, tőalaknak tekinti, amit a továbbiakban saját morfológiai eszközrendszerével formál meg, és esetenként szemantikai változásoknak vet alá (vö. Comrie 2000). Ebből a kölcsönzés bizonyítását illetően az következik, hogy a kutatásnak *B* nyelv szókincséből a feltételezett érintkezések korában, a két nyelv érintkezésének helyszínén létező hangstruktúra létét kell felmutatnia, nem pedig azt bizonyítani, hogy az *A* nyelvbe másolt struktúra a saját, eredeti *B* nyelvi belső rendszerében milyen alapalakra vezethető vissza.

A török–mordvin nyelvi kapcsolatok elméletileg már a 10. században megkezdődhettek, színhelyük pedig folyamatosan csak a Középső Volga-vidék lehetett. Jól ismertek az óorosz évkönyvek híradásai arról, hogy az Oka–Volga összefolyásánál él a “Mordva” nép, melynek saját nyelve van

(PSRL 1: 5). Az eddig ismert források szerint a mordvin nyelv és etnikum más földrajzi helyszínen nem fordult elő. Ibn Fadlan 920-ban pedig virágzó bulgár-török birodalom létéről tudósít (vö. Togan 1939), melynek fővárosa Bulgar, a Volga bal partján. Ez a történelmi szituáció lehet az alapja a volgai bulgár–mordvin nyelvi kapcsolatoknak, melyek ugyan nem intenzívek, de napjainkig folyamatosan fennállnak.¹

A korai, tatárjárás előtti mordvin–kipcsak kapcsolatokról biztos forrás nincs, de a 11–12. században átmenetileg feltételezhető a *kimekek* (vö. Zimonyi 1994) jelenléte a Volga–Káma vidéken, a 14. századtól viszont a kipcsakok nagy tömegben érkeznek meg a térségbe.²

Mindezek alapján a mordvin–török nyelvi kapcsolatok – ahogy arra Róna-Tas (1988: 766–768) már rámutatott – a törökség két nyelvi ágával, a volgai bulgár és a kipcsak nyelvi közösséggel állhattak fenn.

A mordvin nyelv török jövevényszavainak etimológiai argumentációja tehát elsősorban a Volga-vidéken egykor létezett és ma létező török nyelvek szókincsére, mint a kódmásolási folyamatok forrására kell hogy irányuljon, és csak miután meg lett nevezve az átvételek közvetlen Volga-vidéki forrása, és rendelkezésre áll a mordvin által lemásolt hangstruktúra pontos rekonstrukciója, csak második lépésként van szükség a lemásolt hangstruktúra korábbi belső török eredetének vagy a törökségen belüli jövevény mivoltának bizonyítására. (A volgai török nyelvek szókincsének török eredetű elemeit ma már elsősorban a keleti ótörök nyelvjárás 8–13. századi írott emlékeivel szokás egybevetni, minthogy az ótörök nyelvállapot rekonstrukciója problémákkal terhelt, l. erről bővebben Róna-Tas 1998. Az ótörök források szókincsét l. DTS és Clauson 1972. Távoli ma élő török nyelvekből származó párhuzamokat a török eredet bizonyítására csak akkor célszerű idézni, ha semmilyen korai írott forrásadat nem áll rendelkezésre. A szóbeli források adatait és a középtörök írott források egy részét egyébként Sevortjan dolgozta fel török etimológiai szótárában, a szótár kiadása azonban befejezetlen l. Sevortjan 1974, 1978, 1980; Levitskaja 1989, 1997; Blagova 2000.)

A volgai bulgár eredetű jövevényszavak forrása a volgai bulgár nyelv három nyelvjárása lehetett: a VB₁, és VB₂, valamint a csuvas óbulgár vagy középbulgár kori elődje, ill. a mai csuvas.³

¹ A mordvin nyelv legkorábbi bulgár-török jövevényszavairól l. Róna-Tas 1988: 770.

² A mordvin nyelv kipcsak jövevényszavairól ld. Ravila 1921, Evsev'ev 1963, Axmet'janov 1989, Cygankin 1993, Maticsák 2000, Agyagási 2003.

³ A VB₁, VB₂ és ócsuvas nyelvjárások hangrendszerének részleteiről l. 2001-es közleményemet.

A mordvin kései-volgai bulgár vagy korai középcsuvas jövevényszavai átvételének bizonyításához szükséges rekonstruálni azt a megfelelő bulgártörök kritériumokkal rendelkező korai formát, amelyik a mordvin alak alapján az átvétel forrása lehetett. Minthogy azonban a volgai bulgár nyelvnek saját korai írott emlékei nincsenek, az adott korra rekonstruált alak létezésének bizonyítása csak közvetett módon lehetséges. A közvetett bizonyítás forrásai a szó későbbi csuvasos típusú előfordulásai lehetnek, melyek vagy a csuvas nyelv 18–19. századi írott emlékei (Soč. 1769, Fischer/G., Fischer/L., Observations, Müller 1759, Slovesnik, Damaskin 1785) vagy a modern csuvas nyelvjárások (Paasonen 1908, Ašmarin 1928–1950, Sergeev 1968) szókincse, ill. ezek keleti ötörök írott forrásadatai. Ugyancsak forrásul szolgálhatnak azok a volgai bulgár eredetű szavak, amelyek a Volga-vidék más nyelveibe kerültek át közvetlen kölcsönzéssel.⁴

A kipcsek eredetű jövevényszavak forrásaként középkipcsek kori vagy mai kipcsek (központi tatár vagy miser) irodalmi és nyelvjárási alakok fordulhatnak elő. A modern kipcsek átvételek bizonyításához a Volga-vidéken felgyűjtött 18. századi forrásadatok (Fischer/G., Fischer/L., Observations, Müller 1759, Slovesnik, RTČČ, Damaskin 1785) mellett a központi tatár és miser nyelvjárási szótárak (Ostroumov 1876, Bálint 1877, Kecskeméti 1965, TRS, TTDS 1969, TTDS 1993, Kakuk 1996) adatai használhatók. Ha a mordvin nyelvjárásokba olyan szó került, amely hangalakja alapján modern kipcsek (17. század utáni) átvételnek tűnik, de a szó már nincs meg a mai tatár nyelvjárásokban, akkor a térség egyéb, a mordvinokkal közvetlenül nem érintkező kipcsek nyelveiből és nyelvjárásaiból (Tumaševa 1961, 1992, Maksjutova 1970, Maksjutova–Išbulatov 1967, Uraksin 1996) kell a kimutatásukat megkísérelni. Ha a mordvin nyelvjárásokban egy kipcsek eredetűnek tartott jövevényszó hangalakja alapján középkipcsek kori átvételnek minősíthető,⁵ úgy az átvétel bizonyítására célszerű középkipcsek kori írott forrásokat használni. A középkipcsek források egy része azonban arab írásos, ahol a magánhangzók jelölése hiányzik, vagy csak hozzávetőleges, ezért a latin (CC, Grønbech 1942) vagy cirill betűs emlékek anyaga (Grunin 1967) tekinthető elsősorban bizonyító erejűnek. Előfordulhatnak olyan középkipcsek kori átvételek a mordvinban, amelyek már a középkipcsek korban is ritka szavak voltak a Volga-vidéken, és a mai Volga-vidéki kipcsek nyelvekből és

⁴ A volgai bulgár nyelv szókincsének rekonstrukciója a magyarországi turkológiai kutatások közkedvelt témája a 19. sz. vége óta, l. összefoglalóan Dmitrieva–Agyagási 2001.

⁵ A tatár nyelvjárások hangtörténetét l. Berta 1989, a kipcsek ág hangtörténetére vonatkozóan Tenišev 2002.

nyelvjárásaikból kivesztek. Ezekben az esetekben más, nem Volga-vidéki kipcsek nyelvek szókincsét kell a bizonyításba bevonni (legfőképpen Radloff 1888–1911, Baskakov 1963, Judahin 1965, NRS, Baskakov–Zajanczkowski–Šapšala 1974, Maxmudov–Musabaev 1987, Tenišev–Sujunčeva 1989, Csáki 1995).

Zaicz Gábor mordvin etimológiai szótárát “kisszótár”-nak tervezi, ahol az egyes szócikkek etimológiai argumentációja számára 2-3 sornál több terjedelem nem áll rendelkezésre. Az alábbiakban szeretnék egy 38 szavas szójegyzéklistát rendelkezésre bocsátani, ahol a fentebb taglalt elveknek megfelelően a gyakorlatban kívánom bemutatni az etimológiai argumentáció rövid terjedelmű kivitelezését. (A címszavak Paasonen–Kahla mordvin szótárából vannak idézve, a jelentéseket helyhiány miatt mellőztem.) Természetesen további kérdés marad, hogy egy etimológiai kisszótárban hogyan kerülnek terítékre a problémás vagy vitatott etimológiák, milyen módon kezeli a szerző a jelentésváltozások elméleti és gyakorlati eseteit, valamint, hogy az egyes szavakról rendelkezésre álló etimológiai szakirodalom milyen módon és terjedelemben lesz képviselve a kiadványban.

1. *acams* E M ← mis. *ac-*, vö. mis. *ac-* ‘öffnen aufmachen’ (Kakuk 1996: 111) < ótör. *ač-* ‘id.’, vö. *ač-* ‘id.’ (DTS: 32), vö. Severtjan 1974: 209.
2. *aj%ksta* M < *aj%k* + *sta*; *aj%k* ← tat. *ayǫk*, vö. tat. ir. *ayǫk* ‘трезвый, непьяный’ (TRS 24) < ótör. *ayiq* ‘обещание, клятва’ (DTS 29), vö. Severtjan 1974: 113.
3. *aksurdams* E ← középkipcs. **aqsur-* < ótör. *axsur-* ~ *asur-* ‘to sneeze’ (Clauson 95, 251), vö. ktat. (zlt.) *aksǫr-dak* ‘чайка’ (TTDS 1993: 23).
4. *al’* M ← mis. *xal’* vö. mis. (kars.) *xal’s%z* ‘болезненный’ (TTDS 1993: 335), tat. ir. *xäl* ‘сила, мощь’ (TRS: 620).
5. *algaćams* M ← mis. *algas-*, vö. mis. (xvl.) *algas-* ‘рваться, стремиться к чему’ (TTDS 1993: 25).
6. *an%klams* M ← mis. *anǫkla-*, vö. mis. (kars., kürš.) *anǫkla-* ‘готовить, приготовить’ (TTDS 1993: 29) < ótör. *anuqla-* ‘id.’ (DTS: 46), vö. Severtjan 1874: 151.
7. *argumak* M ← mis. *argamak*, vö. mis. *argamak* ‘Rennpferd, edles Streitroß; Zauberpferd’ (Kakuk 1996: 113) ← közép mong., vö. Ramstedt 1976.⁶

⁶ A volgai török nyelvek közép mongol jövevényszavairól ld. még Róna-Tas 1971–72; 1973–74.

8. *ašak* M ← középkipcs. **äšäk*, vö. CC *ešek* 'Esel' (Grønbech 1942: 94) < ótör. *ešäk* 'id.' (DTS: 185), vö. Sevortjan 1974: 317.
9. *aval* M ← csuv. *aval*, vö. csuv. ir. *aval* 'в старину, давным-давно' (Skvorcov 1982) ← tat. ir. *äiwäl* 'раньше, прежде, в прежнее время' (TRS: 734) ← ar. *awwal* 'erster' (Schnerer 1977: 13).
10. *azguñ* E ← mis. *azgǫn*, vö. mis. *azgīn* 'verwöhnt' (Kakuk 1996: 116), tat. ir. *azgǫn* 'избалованный; блудный, развращенный, распутный' (TRS: 26) < ótör. *az-* 'сбиваться с пути' (DTS: 72), vö. Sevortjan 1974: 94.
11. *azman* E ← középkipcs. v. ktat. *azman*, vö. ktat. (t. kam.-krš.) *azman* 'распутный, безнравственный' (TTDS 1993: 19); ktat. (gäy.) *azman* 'id.' (TTDS 1969: 23) < ótör. *az-* 'сбиваться с пути' (DTS: 72, 122), vö. Sevortjan 1974: 96.
12. *baka* E ← mis. *baka*, vö. mis. *baka* 'Frosch' (Kakuk 1996: 116), mis. (mäl., srg.) *baka* 'лягушка' (TTDS 1969: 65) < ótör. *baqa* 'id.' (DTS: 82), vö. Sevortjan 1978: 40.
13. *bud'ira* E ← **bütirä* < középbulg. **butira* < óbulg. *butur9aq*, vö. ótör. *butur9aq* 'колючий кустарник, похожий на фисташку' (DTS 130).
14. *čéca* E, *čäcä* M ← csuv. *čečce*, vö. *čečce* 'цветок' (Ašm. 15: 181) ← VB₂ **čeče* ~ **čeček* < óbulg. **čičey* ~ **čiček*, vö. ótör. *čiček* 'цветок' (DTS: 145).
15. *čislams* E M ← csuv. *čisla-*, vö. csuv. ir. *čisla-* 'почитать; угощать' (Skvorcov 1982) < *čis* + *la*; *čis* ← középor. *čest'* (Agyagási 2005).
16. *dob%lga* M ← csuv. V *top%lxa*, vö. csuv. ir. *tup%lxa* 'таволга' (Skvorcov 1982) < óbulg. **tabılqa*, vö. ótör. *tawılqu* 'Spiraea' (Clauson 440).
17. *dubolgo* E ← ktat. *dubǫl9ǫ*, vö. ktat. (ngb. krš.) *tubǫl9ǫ* 'тополь' (TTDS 1993: 303), < ótör. *tawılqu* 'Spiraea' (Clauson 440).
18. *er%nd%ms* E ← középmis. **er%n-*, vö. mis. (strl.) *ir%n-* 'надоедать, опротиветь' (TTDS 1993: 102), ktat. (ngb. krš.) *ir%n-* 'утомиться, устать; надоедать' (TTDS 1969: 149), tat. ir. *ir%n-* 'лениться' (TRS: 174) < ótör. *erin-* 'небрежно относиться к работе' (DTS: 178), vö. Sevortjan 1974: 376.
19. *ešap* M ← tat. *isäp*, vö. tat. ir. *isäp* 'намерение, предположение, план' (TRS: 179) ← ar. *Ais#b* 'Rechnung, Berechnung' (Schnerer 1977: 56).
20. *jalav* E ← csuv. *yalav*, vö. *yalav* 'флаг; ленты, которые висят на спине в виде украшения' (Ašm. 4: 179) ← tat. ir. *yalau* 'флаг, знамя' (TRS: 705).

21. *jok*^l E ← középkipcs. **yok*, vö. mis. *yuk*, *yux* 'es gibt nicht' (Kakuk 1996: 189) < ótör. *y#q* 'having nothing' (Clauson 895).
22. *jurams* E M ← tat. *yura-*, vö. tat. ir. *yura-* 'толковать, истолковывать, истолковать; предсказывать, предсказать' (TRS 697) < ótör. *yor-* 'объяснять, толковать' (DTS 274).
23. *kačaga* E ← csuv. *kačaka* 'коза; козлы' (Skvorcov 1982) < óbulg. **käčä-kä*, vö. ótör. *käči* (Clauson 695), *ečkü* 'goat' (Clauson 24).
24. *kajaš* E M ← csuv. *kayaš*, vö. csuv. ir. *kayaš* 1. 'отходы, остатки'; 2. охвостье, отходы (привеянии зерна)'; 3. 'слабый, некрепкий'; (Skvorcov 155) < *kay-* + *aš*; čuv. *kay-*, középkipcs. **qay-*, vö. СС *qay-t* 'zurückkehren' (Grønbech 190) < ótör. *qay* 'поворачиваться' (DTS 406).
25. *kalk* M ← tat. *çalđq*, vö. tat. ir. *çalđq* 'народ, народность' (TRS: 610) ← ar. *xalq* 'Schöpfung, Kreaturen, Menschen' (Schermer 1977: 81).
26. *karak* M ← mis. v. középkipcs. *karak*, vö. mis. *karak* 'Räuber, Dieb' (Kakuk 1996: 146) < alttürk. *qaraq* 'brigandage' (Clauson 652).
27. *keče* E, *keč%* M ← VB₂ **kečä* < óbulg. *kečä*, vö. ótör. *kečä* 'корзина' (DTS 291).
28. *kipke* E ← csuv. *kipke*, vö. csuv. ir. *kipke* 'сорочка, рубаха; рабочая рубаха, блуза' (Skvorcov 178); csuv. *kipke* ← VB₁? < óbulg. **kürik*, vö. ótör. *kürik* 'верхняя одежда на вате' (DTS 328).
29. *kor* E M ← középkipcs. *qor*, vö. szib. tat. *kor* 'стыд; мучение; оскорбление; вред' (Radl. II/1. col. 549–550); nog. *kor* 'унижение, оскорбление' (NRS) < ótör. *qor* 'убыток, ущерб, вред' (DTS 457), vö. Vlagova 2000: 73.
30. *košaga* M ← középkipcs. **köšägä*, vö. mis. (lmb.) *küšägä* 'специальное покрывало с бахромой, которым покрывали сани или повозку во время привода невесты в дом жениха' (TTDS 1993: 210); bask. *küšäk* уст. 'летний дом' (Uraksin 1996) < ótör. *köši-* 'закрывать, заслонять' (DTS 319).
31. *orda* E M ← ? < ótör. *ordu* 'норы грызунов и других животных' (DTS 370), vö. Sevortjan 1974: 470.
32. *ordadoms* E ← középkipcs. **örtä-*, vö. tat. ir. *ürtä-* 'дразнить, злить' (TRS) < ótör. *örtä-* 'жечь' (DTS 389), vö. Sevortjan 1974: 550.
33. *pekstams* E ← középkipcs. **pek* ~ *bek*, vö. tat. ir. *bik* 'запор, затвор, замок, засов, щеколда' (TRS) < ótör. *bek* 'замок, запор' (DTS 92), vö. Sevortjan 1978: 117.

34. *saban* E M ← középkipcs. **saban*, vö. CC *saban* 'Pflug' (Grønbech 1942: 210) < ótör. *saban* '1. парная упряжка волов с сельскохозяйственными пахотными орудиями; пахота' (DTS 478).
35. *tamaša* E M ← VB₂ **tam(l)ašay* < óbulg. **tamlása*⁹, vö. ótör. *taηlaš-* < *taηla-* 'удивляться, поражаться, изумиться' (DTS 533).
36. *torgaj* E M ← mis. v. középkipcs. *torgay*, vö. mis. *torgay* 'Lerche' (Kakuk 1996: 176); tat. ir. *turgay* 'жаворонок' (TRS) < ótör. *tori*^{9a} 'жаворонок' (DTS 578).
37. *ʔošak* E ← középkipcs. **töšäk*, vö. CC *töšek* 'Schlaffilz der Nomaden; dann auch als Wiedergabe von Bett und Matratze' (Grønbech 1942: 251); tat. ir. *tüšäk* 'перина, тюфяк; мягкая постель' (TRS 581) < ótör. *töšäk* 'постель' (DTS 582).
38. *užum* E ← középkipcs. **üzüm* vö. mis. (srg) *dzdm* 'изюм' (TTDS 1969: 552) < ótör. *üzüm* 'виноград' (DTS 631), vö. Sevortjan 1974: 625.

Rövidítések:

ar.	arab
bask.	baskír
CC	Codex Cumanicus
csuv.	csuvas
csuv. ir.	csuvas irodalmi nyelvi
középbulg.	középbulgár
középkipcs.	középkipcsak
középmong.	középmongol
középor.	középorosz
ktat.	központi tatár nyelvjárás
ktat. (gäy.)	a központi tatár nyelvjárás gejnei alnyelvjárása
ktat. (ngb. krš.)	a központi tatár nyj. keresztény tatár nagajbek alnyelvjárása
ktat. (t.kam.-krš.)	a központi tatár nyj. Alsó-Káma vidéki alnyelvjárása
ktat. (zlt.)	a központi tatár nyelvjárás zlatouszti alnyelvjárása
mis.	miser tatár nyelvjárás
mis. (kars.)	a miser nyelvjárás karszuni alnyelvjárása
mis. (kürš.)	a miser nyelvjárás kürsei alnyelvjárása
mis. (lmb.)	a miser nyelvjárás lembrei alnyelvjárása
mis. (mäl.)	a miser nyelvjárás melekeszi alnyelvjárása
mis. (srg.)	a miser nyelvjárás szergacsi alnyelvjárása
mis. (strl.)	a miser nyelvjárás szterlitamaki alnyelvjárása
mis. (xvl.)	a miser nyelvjárás hvalini alnyelvjárása

nog.	nogaj
óbulg.	óbulgár-török
ótör.	keleti ótörök
szib. tat.	szibériai tatár
tat.	kazányi tatár
tat. ir.	kazányi tatár irodalmi nyelvi
VB ₁	volgai bulgár 1. nyelvjárás
VB ₂	volgai bulgár 2. nyelvjárás (az ún. Q-nyelvjárás)

Források és irodalom

- Agyagási K. 2001: Középbulgár nyelvjárások, középbulgár nyelvállapot. In: Néptörténet – nyelvtörténet. A 70 éves Róna-Tas András köszöntése. Szerk. Károly László és Kincses Nagy Éva. Szeged, 1–17.
- Agyagási K. 2003: Módszertani megjegyzések egyes török eredetűnek tartott mordvinföldi víznevek pontosabb etimológiai minősítéséhez. In: Folia Uralica Debreceniensia 10: 33–40.
- Agyagási K. 2005: Ранние русские заимствования тюркских языков волго-камского ареала I. Этимологический справочник. In: Studies in Linguistics of the Volga Region. Vol II. Megjelenés alatt.
- Ašm. = Н. И. Ашмарин, Словарь чувашского языка 1–17. Казань–Чебоксары 1928–52.
- Aхмет’жанов 1989: Р. Г. Ахметьянов, Общая лексика материальной культуры народов Среднего Поволжья. Москва.
- Bálint G. 1877: Szentkatolnai Bálint Gábor, Kazáni tatár nyelvtanulmányok II. Kazáni tatár szótár. Budapest.
- Baskakov 1963: Н. А. Баскаков, Ногайско–русский словарь. Москва.
- Baskakov–Zajanczkowski–Šaršala 1974: Н. А. Баскаков–А. Зайончковски–С. М. Шапшала (ред.), Караимско–русско–польский словарь. Москва.
- Bлагова 2000: Г. Ф. Благова (отв. ред.), Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву »ж«. Москва.
- Berta Á. 1989: Lautgeschichte der tatarischen Dialekte. Studia-Uralo Altaica 31. Szeged.
- Clauson = Sir G. Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford 1972.

- Comrie B. 2000: Language Contact, Lexical Borrowing, and Semantic Fields. In: *Languages in Contact*, ed. by D. G. Gilbers, J. Nerbonne and J. Schaeken. (Studies in Slavic and General Linguistics 28.) Rodopi, Amsterdam–Atlanta. 73–86.
- Суганкин 1993: Д. В. Цыганкин, Память земли. Саранск.
- Csáki É. 1995: István Mándoky's Unpublished Tatar Wordlist from Bulgaria. In: *Acta Orientalia Hungaricae* 48: 321–327.
- Damaskin: Словарь языков разных народов Нижегородской епархии обитающих, имянно Россиянь, Татарь, Чювашей, Мордвы и Черемись. По высочайшему соизволению и повелению Ея императорскаго Величества премудрей Госыдарыни Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы Всероссийской, по алфавиту Российских словъ расположенной и в Нижегородской семинарии отъ знающих оныя языки священников подь присмотромъ преосвященного Дамаскина, епископа Нижегородского и Алаторского, сочиненной в 1785 г.
- Dmitrieva–Agyagási 2001: Ю. Дмитриева, К. Адягаши: Hungaro–Tschuwaschica. Чебоксары.
- DTS = Древнетюркский словарь. Ред. В. М. Наделяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак. Ленинград 1969.
- Evsev'ev 1963: М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Избранные труды 4. Саранск.
- EWUng = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (szerk. Benkő Loránd). Akadémiai Kiadó, Budapest 1993.
- Fischer/G. = E. Fischer, *Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quatuor gentium maxima ex parte Sibiricarum*.
- Fischer/L. = Fischer szótárának leningrádi kézírata, LOAAN SSSR, razrjad III, op. I, ed. hr. 135.
- Grønbech K. 1942: *Cumanisches Wörterbuch*. Kopenhagen.
- Grunin 1967: Т. И. Грунин, Документы на половецком языке XVI в. (Судебные акты Каменец-подольской армянской общины.) Памятники письменности востока III. Москва.
- Johanson L. 1992: Strukturelle Faktoren in Türkischen Sprachkontakten. (Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main, 29: 5.) Steiner, Stuttgart.
- Johanson L. 2002: Contact-induced Change in a Code-copying Framework. In: *Language Change. The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*. Ed. by Mari C. Jones, Edith Esch. Contributions to

- the *Sociology of Language*. Editor Joshua A. Fishman. Mouton de Gruyter, Berlin–New York. 285–313.
- Judahin 1965: К. К. Юдахин, Киргизско–русский словарь. Москва.
- Kakuk Zs. 1996: Mischertatarische Texte mit Wörterverzeichnis. *Studia Uralo-Altaica* 38. Szeged.
- Kecskeméti I. 1965: H. Paasonen's tatarisches Dialektwörterverzeichnis. Hrsg. von I. Kecskeméti. In: *JSFOu* 66: 1–47.
- Levitskaja 1989: Л. С. Левитская (отв. ред.), *Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву »Q, ž, y«*. Москва.
- Levitskaja 1997: Л. С. Левитская (отв. ред.), *Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву »k«*. Москва.
- Maksjutova 1970: Н. Х. Максютова (ред.), *Словарь башкирских говоров (Южный диалект)*. Уфа.
- Maksjutova–Išbulatov 1967: Н. Х. Максютова–Н. Х. Ишбулатов, *Словарь башкирских говоров (Восточный диалект)*. Уфа.
- Maticsák S. 2000: A napnevek a volgai finnugor nyelvekben. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 7: 89–98.
- Махмудов–Мусабаев 1987: Х. Махмудов–Г. Мусабаев, *Казахско–русский словарь*. Алма-Ата.
- Müller G. F. 1759: *Vocabularium Harmonicum*. In: *Sammlung Russischer Geschichte*, III. Band, 4. Stück. St. Petersburg.
- NRS = Ногайско–русский словарь. Москва 1963.
- Observationes = *Observationes Historicae in Sibiria LOAAN SSSR* f. 21, op. 5, No. 164.
- Ostroumov 1876: Н. Остроумов, *Первый опыт словаря народно-татарского языка по выговору крещенных татар Казанской губернии*. Казань.
- Paasonen H. 1897: Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen. In: *JSFOu* 15/2: 1–65.
- Paasonen H. 1908: *Csuvas szójegyzék*. Budapest. Reprint: *Studia Uralo-Altaica* 4. Szeged 1974.
- Paasonen–Kahla 1990–1996: Heikki Paasonen's Mordwinisches Wörterbuch I–IV. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki.
- Ramstedt G. 1976: *Kalmükisches Wörterbuch*. Helsinki.
- Radloff 1888–1911: В. В. Радлов, *Опыт словаря тюркских наречий*. Санкт-Петербург.

- Ravila P. 1921: Einige tatarische Lehnwörter des Mordwinischen In: FUF 21: 106–107.
- PSRL = Полное собрание русских летописей. Т. I. Москва–Ленинград 1962.
- Róna-Tas A. 1971–72: Középmongol eredetű jövevényszavak a csuvasban I. In: Néprajz és Nyelvtudomány 15–16: 77–88.
- Róna-Tas A. 1973–74: Középmongol eredetű jövevényszavak a csuvasban II. In: Néprajz és Nyelvtudomány 17–18: 125–141.
- Róna-Tas A. 1985: Turkic Influence on the Uralic Languages. In: The Uralic Languages. Ed. by Denis Sinor. Leiden–New York–København–Köln, 742–780.
- Róna-Tas A. 1998: The Reconstruction of Proto-Turkic and the Genetic Question. In: The Turkic Languages. Ed. by Lars Johanson–É. Á. Csató. Routledge Language Family Description, London–New York. 67–80.
- RTČČ: Русско–татарско–черемисско–чувацкий словарь. ЛОААН СССР, ф. 21, оп. 5. № 168.
- Scherner B. 1977: Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen. Wiesbaden.
- Sergeev 1968: Л. П. Сергеев, Диалектологический словарь чувашского языка. Чебоксары.
- Sevortjan 1974: Э. В. Севортян, Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на гласные. Москва.
- Sevortjan 1978: Э. В. Севортян, Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву »b«. Москва.
- Sevortjan 1980: Э. В. Севортян, Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на буквы »v, g, d«. Москва.
- Skvorcov 1982: М. И. Скворцов, Чувашско–русский словарь. Москва.
- Slovesnik = Словесник на разных языках. ЛОААН СССР ф. 21, оп. 5, ед. хр. 6.
- Soč. 1769 = Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка.
- Tenišev–Sujunčeva 1989: Э. Р. Тенишев–Х. И. Суюнчева, Карачаево–балкарский словарь. Москва.
- Tenišev 2002: Э. Р. Тенишев (отв. ред.), Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Региональные реконструкции. 216–298. Москва.
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. (Főszerk. Benkő Loránd.) Budapest 1967–1976.
- Togan Z. V. 1939: Ibn Fadlan's Reisebericht. Leipzig. (Reprint: 1966.)

- TRS = Татарско–русский словарь. **Вед. ред. М. М. Османов.** Москва 1966.
- TTDS 1969 = Татар теленен диалектологик сузлеге (отв. ред. Л. Т. Махмутова). Казань.
- TTDS 1993 = Татар теленен диалектологик сузлеге (отв. ред. Д. Б. Рамазанова). Казань.
- Tumaševa 1961: Д. Г. Тумашева, Язык западно-сибирских татар. Грамматический очерк и словарь. Казань.
- Tumaševa 1992: Д. Г. Тумашева, Словарь диалектов сибирских татар. Казань.
- Uraksin 1996: З. Г. Ураксин, Башкирско–русский словарь. Москва.
- Zaicz G. 2001: A mordvin szófejtő szótár készítése közben. In: Budapesti Uráli Műhely II. Szófejtő Műhely. 1998. szeptember 8–10. Budapest. 164–180.
- Zaicz G. 2002: Adalékok a mordvin nyelv török jövevényszavaihoz. Paasonen jövevénymonográfiájának szófejtéseiről. In: Folia Uralica Debreceniensia 9: 145–158.
- Zimonyi I. 1994: Kimekek. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). (Főszerkesztő Kristó Gyula.) Budapest.

*

Этимологическая аргументация тюркских элементов мордовской лексики в новом проекте

В статье обсуждается методологический подход определения тюркских заимствований мордовского языка, предложенный для нового этимологического словаря мордовского языка (см. Заиц 2002).

Автором статьи предлагается принять теоретической основой исследования теорию кодокопирования контактной лингвистики (Йохансон 1992, 2002). Соответственно, в этимологической аргументации необходимо продемонстрировать модель копирования в языке *B*, из которого в конкретном регионе языковых контактов в определенный отрезок времени языком *A* копируется конкретное слово как фонетическая структурная единица. Это значит, что в аргументации тюркских заимствований мордовского языка нужно отыскать наличие тех конкретных фонетических структурных единиц тюркского (в частности волжско-булгарского диалектального, чувашского, или кыпчакского – казанско-татарского, мишарского или средне-кыпчакского) происхождения, которые являлись объектами копирования.

В конце статьи дается образец – 38 словарных статей этимологического словаря «маленького типа» по этимологической аргументации тюркских заимствований мордовских языков.

КЛАРА АДЯГАШИ